

ԱՆԻ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԸ

(Литературно—Научный журнал „Нева“, 1911 г.
Мартъ № 5, Статья Орбели

Մայրաքաղաքի շատ յրազրներում երեկցին տեղեկութիւններ Ս. Պ. Բ. Համալսարանի ուսուցչական Ակադեմիկ Н. Я. Марр-ի զեկուցման մասին, որ կարգացուել է Ռուսաց Կայսերական Հնախօսական ընկերութեան նիստում. զեկուցումն նուիրուած է 1910 թուին ամառը Անիի պեղումներին: Ի նկատի ունենալով որ Ակադեմիկ Մառը արդէն 10 տարի է ինչ Անիում, ներկայ ժամանակու մա Ռուսաստանում, ամենամեծ, արգիւնաւոր հնախօսական պեղումներն է կատարում, ընթերցողներին, երկի, հետաքրքրական կը լինի, մի բան իմանալ Անի քաղաքի մասին, որի աւերակների վերայ Գիտութիւնների Կայսերական Ակադեմիան ծրագրում է զիտական հնախօսական հիմնարկութիւն հաստատել:

Անին Կովկասում, Կարսի նահանգի Կարս գաւառում մի աւերակ է. այն գտնուում է Արաքս գետը հոսող Արփաչայ գետի աջ ափին, որ հնումն Արտուբան էր կոչւում. Անին գտնուում է Երևանեան երկաթուղու Անի կայարանից 6—8 վերստ և Ալեքսանդրապոլից 35—40 վերստ հեռաւորութեամբ:

Սոյն տեսութեան նպատակն է տալ ընդհանուր դաշափար Անիի արտաքին պատմութեան, այժմեան դրութեան և պեղումների հետևանքի մասին:

I.

Անին Հայաստանի մայրաքաղաքն է. Երբեմն ծաղկած քաղաքի անապատ աւերակները այդպէս են յայտնի: Այդ յորջորջումն թէև հանրամատչելին և ամենից ընդունուածն է, սակայն ամենին չէ արտայայտում այն աչքի ընկնող դերը, որը մեր քաղաքը խաղացել է Հայաստանի և բոլոր Կովկասի պատմական կեանքում:

Անին երբէք ամբողջ Հայաստանի մայրաքաղաքը չէ եղել: Բացի դրանից, այնպիսի կենտրոն, որպիսի Անին է, զանազան ժամանակաշրջաններում մի քանի հատ են եղել: Նրանց շարքում Անին ամենանորն է, և իբրև մայրաքաղաք՝ ամենակարճօրեայն: Իւր գոյութեան ամենատևական շրջանում Անին մայրաքաղաք չէր, այլ միայն մեծ, վաճառաշահ, արդիւնաբերական և կուլտուրական քաղաք, բնակավայր ոչ թէ թագաւորների, որ բուն Հայաստանում այդ ժամանակ չկային, այլ միայն տեղական կառավարիչների, և այն էլ՝ մեծ մասամբ օտար երկրից:

Անիի պատմութիւնը կարելի է երկու շրջանի բաժանել — տեղական հայ իշխողների տիրապետութեան շրջան, և օտարերկրեայ իշխողների շրջան: Բայց այդ բաժանումն միայն արտաքին է: Իսկապէս՝ Անին օտարերկրացիների ձեռքն անցնելով իւր ներքին կեանքում քիչ փոխուեց: Պէտք է մի կողմ թողնել հնացած և սխալ վարկումն, թէ Անիի բարգաւաճումն Բագրատունեաց շրջանումն է եղել, թէ յետնագոյն կեանքը եղել է քաղաքի մահացման շրջան: Անիի հայ հարստութեան անկումն ամենեւին տեղական կուլտուրայի անկումն առաջ չէ բերել: Այն եղել է փոխանցման, և այն էլ ոչ խիստ փոխանցման, մի վայրկեան, որովհետև Անիի շարունակող կեանքը եղել է նրա նախանցեալ շրջանի զարգացումն: Չնայելով օտարերկրեայ տիրապետութեան, քաղաքի տեղական իսկական պատկերը ամենեւին չէ փոխուել, որը լրութեամբ իւրացրել էր հարևան ժողովուրդների քաղաքակրթող ստեղծագործութեան հարուստ հետևանքները: Անիի բարգաւաճումն այն ժամանակին է վերաբերում, երբ Ռուբենեան հարստութիւնից նոր հրապարակ եկած հայ թագաւորները նստում էին հեռաւոր Կիլիկիայում:

Հին Հայաստանի միւս մեծ քաղաքների համեմատութեամբ Անին ունի առանձին արժէք և առանձին նշանակութիւն: Նա լաւ պահպանուած լինելով, լաւ էլ յայտնի է մեզ պատմութեամբ: Խորը ուսումնասիրելով Անին, նրա յիշատակարանները, և նրա պատմութիւնը՝ շատ հեշտ է

մերձենալ հին Հայաստանի կեանքին, շատ հեշտ է նրա պատմութիւնը հասկանալ: Չխօսելով բազմաթիւ արձանագրութիւնների մասին, բազմազան նիւթական գիւտերը, բնակարանների և անեցիների տնային սարք ու կարգի հետ ծանօթութիւնը մեծ լոյս են սփռում կեանքի այն կողմի վերայ, որի մասին տեղական հին պատմիչները խորին լռութիւն են պահում: Հայաստանի կեանքը բնորոշելու համար այսպիսի մեծ նշանակութիւն ունենալով Անին մերձաւոր արևելքի պատմութեան համար էլ ներկայացնում է մեծ հետաքրքրութիւն մանաւանդ վճռական փոփոխութիւններով լի ԺԱ.—ԺԴ դարերի շրջանում: Դրա համար էլ այդ կարևոր դարաշրջանը համեմատելով ուրիշ վայրկեանների հետ՝ Անիում աւելի կատարեալ է հանդիսանում: Անին իւր աւերակներում շատ լաւ է պահպանել միջնադարեան մեծ քաղաքի կերպարանքը. այժմ նա հանդիսանում է Առաջաւոր Ասիայի այնպէս վաղ մեռնող քաղաքներից միակը, որ ամենևին չէ աղաւաղուել նոր կեանքի պայմանների ազդեցութեան տակ: Վերջապէս Անիի յիշատակարանները բնորոշելով հայկական գեղարուեստի զարգացման մի կարգ ժամանակաշրջանները՝ մաքուր և բարդ գեղարուեստի բոլոր տեսակների պատմութեան համար հանդիսացնում են մեծարժէք հարստութիւն. չէին եղել դրանք, գեղարուեստի շատ կողմերը, ոչ միայն Հայաստանի, այլ և Առաջաւոր Ասիայի և Բիւզանդիայի գիտութեան համար, աննկատելի մնացած կը լինէին:

(շարունակելի)

Թարգ. Յ. Ա. Ե.

